

O vzgoji in izobraževanju v zaporih

1. Uvodne misli

Cilj tega spisa, združiti najslavnejše poskuse osvobajanja, torej izobraževanja, z najbolj radikalnim načinom kaznovanja - zaporom, je na prvi pogled težko uresničljiv. Ali je ta projekt nekoristen in morda golo teoretiziranje? Ali se ni, zgodovinsko gledano, zapiranje kot osnovno utelešenje kaznovalne funkcije zahodnega sveta vselej pojavljalo pred argumentom izobraževanja? Naslednja izjava iz eseja Charlesa Lucasa (1838) *O reformi zaporov* je dovolj zgovorna: "Že samo izobraževanje lahko služi kot kaznovalno sredstvo. Vprašanje kaznovanja v zaporih je vprašanje izobraževanja." Toda: z našega gledišča se problem bolj dotika stila in pristopov, namreč "sodobnih" pristopov, ki zadevajo nove teorije v kazenskem pravu, psihologiji učenja ter upoštevajo posodobljene utemeljitve in redefinirane ideološke predpostavke pravice kaznovanja. Ali mora bolj rafinirana kriminalna dejavnost, na primer odmik od nasilnih, fizičnih prestopkov k bolj "estetskimi" zločinom, resnično nujno povzročiti zakonska dopolnila in v končni instanci reformo kaznovanja, pri kateri je izobraževanje hkrati del in celota, vzrok in posledica? Ali ni, po opravljeni končni analizi, izobraževanje samo postulat naše-

ga sodobnega koncepta kazenskega sistema, vsaj glede na to, da le malo ljudi zanika dejstvo, da je vsako kaznovanje "negativno" vsaj v vzgojno-izobraževalnem smislu, saj mora imeti neko popravno ali habilitativno konotacijo?

Številni elementi so vzrok za zelo zgovorno tišino o tem vprašanju in pojavljajo se mnogi problemi pri določitvi našega izhodišča. Lahko bi na primer raziskovali strategije poučevanja kot subverzivne strategije usposabljanja in discipline, klasifikacije in urejanja t.i. nevarnih in marginalnih posameznikov, in končno kontrole in nadzora tistih, ki "po naravi" nimajo ene ali druge dobre lastnosti. Lahko bi se poglobili v pomen dvojne trilogije "delo-morala-izobraževanje", da bi zvedeli za razloge, ki so pomagali preprečiti inteligentno razumevanje izobraževalne funkcije v zaporu, ki pomeni več kot le razširjen koncept izobraževalne funkcije zapora *samega*. Lahko bi si tudi poglobljevali pogledali pomanjkanje argumentov, ki so navidez v prid vzgoji in izobraževanju v zaporih ali, nasprotno, pomanjkanje resnosti pri mnogih negativnih mnenjih. Nenazadnje bi se lahko tudi vprašali o skoraj popolni odsotnosti študij o tem vprašanju v tem našem dvajsetem stoletju.¹

Toda osnovna misel te uvodne analize ni izčrpati problem preko etiologije tistega, česar o

njem ne vemo. Za nas je vprašanje, zakaj vzgajati in izobraževati, pomembnejše ne le od vprašanja, kako to početi, ampak tudi od "preferenčnosti", od vseh drugih "rehabilitativnih" aktivnosti. Jasno je, da bi bilo mogoče in nekateri bi celo rekli zaželeno, da bi naša študija temeljila na analizi vzgojno-izobraževalne prakse v zaporih, kot se kaže v delu Michela Foucaulta. Iz različnih razlogov pa se ne moremo omejiti zgolj na ta pristop.

Po drugi strani se zdi, da vprašanje vzgoje in izobraževanja v zaporih, vsaj kot zgodovinsko dejstvo, ne spada v isto kategorijo pomembnosti kot zgodovina zaporov in se torej ne ponuja analitični osamitvi ali primerjavi. Zgodovina zaporov je sestavni del zgodovine civilizacije. Spomin človekovega prava, njegov razvoj in njegovi mnogi obrazi, njegove aspiracije in sramote, nihanja in prilagajanja, različne oblike kaznovanja, opominja na dejstvo, da je spoštovanje človekovega dostojanstva porojeno iz neenakomernih proporcev ljubezni in sovraštva. Zgodovina zaporov je neke vrste posebno pričevanje o tem rojevanju. Izobraževanje v zaporih pa je po drugi strani bolj služilo ilustraciji enega od načinov artikulacije kazenskega sistema. Nikoli ga niso jemali preveč resno, pri čemer imamo v mislih ne-etnološko vizijo človeškega bitja ali neutilitarno vizijo in ne-rehabilitativen pogled na deviantnost ali kriminalno dejavnost. Celo dandanes mnogi gledajo na vzgojo in izobraževanje v zaporih kot na način upravljanja zapora, kot na enega izmed mnogih pripomočkov zaporniške tehnologije. Medtem ko je njegova institucionalna prisotnost več kot sporadična, so njegove sledi, v smislu učinkovitosti, usedline z nič kaj očitnim vztrajanjem na ravni različnih resnih poskusov reforme, trenutkov brez dolgotrajnejšega vpliva v zmedi heterogenih in raznovrstnih poskusov spremembe. Kot posledica tega pomeni vsak poskus govoriti o praksi izobraževanja v zaporih v resnici enostavno govoriti o zaporniški praksi. Vsak poskus analize vzgoje in izobraževanja v zaporih kot izoliranega pojava zagotovo vodi v neuspeh, k identifikaciji dela, ki je obsojeno na propad in k neskončni dislokaciji. To dejstvo govori o skopih podatkih o zgodovini in pomenu vzgoje in izobraževanja v zaporih. Hkrati je tudi definicija notranjega premiera zahtev, ki jih postavlja naš projekt.

Vendar pa vzgoja in izobraževanje v zaporih nista le del celote oz. podstruktura veliko širše in bolj splošne resničnosti; lahko jo razložimo, razumemo, utemeljimo le s kompleksnim področjem, na katerem obstaja. Natančneje, jasna ideja o

sodnem sistemu in njegovi praktični uveljavitvi, kazenskem sistemu, ne le v smislu simbolov, ampak kot sklop dejanskih funkcij družbe, je osnovnega pomena za razumevanje pomena izobraževanja v zaporskem okolju. Zavedamo se pasti in velikih zahtev našega projekta in tega, da kazensko pravo ni rojeno v zaporu, prav tako kakor tudi psihiatrija ne izhaja iz psihiatričnega azila. Vemo tudi, da je osnovno telo filozofije vzgoje in izobraževanja v zaporih pogojeno s filozofijo splošne vzgoje in izobraževanja, pri čemer imamo v mislih pojem o človeku, Bogu, naravi, družbi, učenju ipd. Neumno bi se bilo ukvarjati s temi daleč preobsežnimi vprašanji. Po drugi strani pa nas je naša analiza vodila k ugotovitvi osnovne nujnosti odgovoriti na ta vprašanja v njihovi medsebojni odvisnosti in nas tudi prepričala, da so nezadovoljstvo in sodobni epistemološki neuspehi na tem področju skoraj brez izjeme rezultat napačne interpretacije ali nezavedanja te povezanosti.

Na tem mestu nas zanima predvsem definicija osnovnih dejstev. Kot opazja Lucien Goldman v svojem uvodu k *Skritemu Bogu*, je neka minimalna stopnja erudicije nujna za vsakršno resno filozofsko delo ali, natančneje, za vsako analizo. Vendar pa nihče ne obvlada svojega predmeta do te mere, da bi lahko določil meje svojega znanja v tem oziru. Še večje tveganje predstavlja dvom o modnih oblikah znanja, ki trenutno kaj veljajo. Pojav nove oblike znanja vselej pomeni nekakšno grožnjo, grožnjo prevrata, če si sposodimo Valéryjev izraz ter etabrirano "politiko duha" ("*la politique de l'esprit*"), politiko človekove zavesti. Zamenjevanje ene ideje oz. pojma z drugim je izobraževanje. Zamenjevanje ene ideje z drugo etabrirano idejo pa je revolucija.

Prav zato, ker so zaporji konec koncev bolje opremljeni, da se ukvarjajo z upori kot pa z revolucijami, je naš poskus razviti neko sintezo skromen, grob osnutek, skica torej, ki zahteva neprestano izboljševanje. Kljub temu pa je poskus označen z občutkom za odprtost, z občutkom, ki, priznajmo, izhaja manj iz občudovanja dobrih lastnosti poguma kot pa iz nedolžnosti. Poskušali bomo, na primer, skriti to, kar menimo, da je eno najdragocenejših spoznanj te študije: politična, moralna, kriminološka ali psihoanalitična interpretacija problema zaporov je nezadostna ali neprimerna interpretacija, saj le poudari - v okviru svojega razvoja od ene spekulativne katastrofe do druge - svojo nezmožnost ponuditi pravo razlago tega kompleksnega vprašanja, ki še ved-

no ostaja brez odgovora. Preveč časa je bilo porabljenega za ustaljeno navado iskati v pripovedi o genezi in morfologiji naših institucij, v etioloških opisih kriminogenega ali v razvpitih kurativnih terapijah le njihovo simboliko in "reprezentativno" naravo. Univerzum zapora, ki je tako velik, da ga je le težko doumeti, je v zadnjih letih doživel prehod iz brezimne pletore teoretičnih meteorjev z neskončnimi variacijami in neomejenimi, zamenljivimi cilji. Rezultat: skrivnost zapora je ostala praktično nedotaknjena.

Glede na omenjene pogoje, raznovrstne kritike znanstvenih nedorečenosti, ki so trenutno v modi pri analizi zaporniškega okolja, je nujno, da delujemo pozitivno. V ta namen smo si analitično metodo sposodili pri hipotezi, ki jo je mojstrsko zasnoval in nato briljantno izpeljal René Girard² na primeru bazične antropologije.

2. Razumeti

Zakaj bi sovražili drug drugega v istem taborišču? Nihče od nas nima monopola na čistost svojih namenov.

St-Exupery, *Pismo talcu*.

Za znanost in tudi za pravo velja: Pogum ugotovitve nekega dejstva implicira pogum javnega zavzemanja zanj. Toda kako opisati občutljivost, ki mora označevati razvoj inteligence, občutljivost, ki prevzema odgovornost obravnave napake kake druge zavesti? Kakšna intelektualna diplomacija bo uspela pokazati, da se obljube o vzgoji in izobraževanju v zaporih pojavljajo neprenehno, kot nekakšna velika nietzschejanska utvara, "iluzija prerokbe, ki grize svoj lastni rep"? To je prvi izziv, s katerim se sooča naša študija: imenovati jo, kar je, in s tem opozoriti na njene pomanjkljivosti. To pomeni priznati dejstvo, da je zavest, ki "pozna" sodni sistem, kaznovalni sistem in še posebej vzgoja in izobraževanje v zaporih najprej zavest, ki skuša stvari popraviti. Natančno branje trenutne situacije v zaporskem okolju namreč vodi k neposrednemu zaključku o obstoju širokega univerzuma akumuliranih nesporazumov in nadgrajevanih frustracij v njem. Morda še pomembnejši kot ustaljena praksa na tem področju, posebej v svojih rehabilitativnih ciljih, so presenetljivo sinhroni nameni, polni zaprtih vrat, zaprti sami vase kot "bolezni", ki jih opisujejo. Vsak poskus razumeti vzroke izobraževanja v zapor-

skem okolju implicira ne le priznanje zapuščine napak - vsaka pridobitev znanja je najprej naslednica nepopolnega znanja - ampak je hkrati anticipacija odziva in pomena, ki gre preko kritike lastne preteklosti in izvora.

Eksperti so kot lačni jastrebi pridrli v zapore. Toda njihove posamezne zmage, ki očitno temeljijo na določitvi ozemelskih meja raziskovalnih področij, napredujejo zgolj od ene implozije do druge, pri čemer v napredujočem zoževanju predmeta raziskav zamegljujejo vsako možnost pogleda na celoto in rešitve njene problematike. Kriminolog se vse bolj pogreza v svojo "razlagalsko" etiologijo, psiholog se skriva za svojo vse bolj "učinkovito" terapijo, sociolog si izmišlja vse več projektov za reintegracijo, vsi skupaj pa mislijo, da so "vse bolj v skladu s potrebami in možnostmi zapornika". Natančen opazovalec, ki področje opazuje neobremenjen, pa odkrije kakofonijo besed, ki niso k nikomur usmerjene in ki se jih več ne sliši v jasnem, toda doslej neopaženem nasprotovanju. Problemi se pojavljajo in izginjajo, nediferencirani, v popolnem neredu. Vsak problem s svojim področjem ekspertize je tak, kot če bi obstajal sam, kot bi bil sam sebi zadosaten, vsak ima svojo politiko organiziranja in posvečuje nerazrešljivo, vsak s svojo tehniko intervencije. To se stopnjuje do te meje, da se začenja zdeti kot bi različne strategije na tem področju temeljile na zanikanju samostojnega mišljenja. Nič čudnega torej, če se problematika zaporskega sistema, v katerem sta sodni in kaznovalni sistem le dva pola izrazito kompleksne resničnosti, kaže kot amorfen kolaž posameznih problemov. Presenetljiv je pojav, da te raziskave "specialistov", četudi trdijo, da razširjajo svojo razlago realnosti, v bistvu postajajo vse manj smiselne. Dejstvo je, da ostaja problematika zapora kljub številnim napadom specialistov nedotaknjena. Ni namreč potrebe, da bi vsakdo z vsemi svojimi sposobnostmi različno, na poseben način in globokoumno ugotavljal dejstvo, da je položaj težaven: to je eno tistih dejstev, ki ne le izhajajo iz problematike, ampak jo tudi ustvarjajo.

Kaj torej storiti? Očitno ne moremo ponuditi še enega teoretičnega nasprotja in nadaljevati z absurdnim scenarijem simetričnih nasprotij. Če naj pri zaporski problematiki nakažemo vsaj možnost rešitve, moramo upoštevati še en način, poskusiti moramo še z drugačno ravniho diskusije, najti moramo še drugačen *kredo* v upanju na rešitev problema. Problematika zaporskega sistema, kot jo vidimo mi, ne more uiti kompleksnostim so-

dobnega epistemološkega labirinta. Čeprav raziskava problema in iskanje rešitev sodita izven preprirov ideoloških sekt, pa številne težave ostajajo. Rečeno natančneje, štiri vrste le-teh moramo takoj obrazložiti, da bi potešili neizmeren apetit "funkcionarjev resnice", pri čemer imamo v mislih omenjene specialiste.

a - Vprašanje pomena

Do nedavna, na primer, je odnos med označencem (koncept zapor) in označevalcem (slišna podoba) lahko impliciral različne pomen besede zapor, toda nobeden izmed njih ni dobil "pomena" v danem trenutku brez reference na resničnost. Toda tega očitno že dolgo ni več, odkar je Lacan razvil misel, da "označevalec po svoji naravi vselej anticipira pomen in s tem že pred njim razkriva svoje dimenzije".³

Ali lahko v drugačnem kontekstu pomen zaporskega sistema reduciramo na epistemološko razlago? V teh pogojih bi opredelitev za določeno stran pomenila nadaljevanje cikla ekskluzivističnih antinomij. Ali bi lahko neobremenjenost "možnega pomena" razorožila otopele vojake resnice? Za razumevanje razlike med pomenom in resnico je potrebno ponovno prebrati Claudelovo "Parabolo o Animusu in Animi".⁴ "Stvari se ne odvijajo dobro v domu Animusa in Anime, v zavesti in duši." Kljub svoji "pravi naravi, nečimrni, pedantni in tiranski, Animus ne more živeti brez Anime. Ali ni bila prav Anima tista, ki je prinesla doto in gospodari z domom? Svet zaporov je poln resnic, ki kot Animusova literarna srečanja "smrdijo po bruhanju in tobaku". Potrebuje večjo lucidnost, vizijo duha, duh modrosti: spraševati se mora začetni o svojem pomenu, smislu.

b - Kompleksen pogled

V smislu vsega povedanega zgodovina človeškega razuma ostaja zgodovina povezav in soodvisnosti. Prva naloga racionalnega znanja je poskus v najbolj različnih predmetih odkriti tisto, kar jih povezuje, kar jim je skupno - bodisi v smislu funkcije ali strukture, vedenja ali zaključka, vzroka ali geneze, pojava ali spremembe. V zadnjem času so humanistične vede postale tarča specialistov z mentaliteto specializiranih insektov, ki jih Castoriadis opisuje kot "spreminjevalce usmeritve", ki uživajo v tem, da se znanje razbija na vse manjše delce in da ga predmet do neskončnosti mediatizira. Zanimivo je, da to znanje vztraja na tem, da se dokazuje z zanikanjem same možnosti znanja, torej neke vrste eshatološke-

ga antiznanja v obratnem pomenu, znanja, ki se definira z entropijo, ta pa ga konzumira, znanja, ki je bolj doma v iskanju prelomov in razdorov kot pa vseobsegajočega pomena. Ta vrsta antiznanja je usmerjena na svojo genezo in že simbolične sledi svojega izvora in je skoraj povsem indiferentna do lastne usmeritve, izsušena s svojo anestetizirajočo analizo in odporna proti vsaki možnosti iti čezse in se transcendirati.

Z razočaranji, ki jih je problematika zaporskega sistema proizvedla že doslej in triki, za katere se pretvarja, da jih ne vidi, s čimer hoče skriti slepo ulico, v katero je zašla, ta problematika ne more biti prepuščena obliki znanja, ki je še bolj obskurno in nihilistično. Predpostaviti moramo, da vsako znanje, ki naj bi razložilo različne plati omenjene zaporske problematike in določilo njen pomen, temelji na želji po avtentični in popolni analizi.

c - Razumevanje s pomočjo obrata

Nekateri tipi znanja oz. vedenja se zadovoljijo z vojaštvom, drugi pa so zopet preokupirani s tehnično izvedbo. Nobeden od njih pa ne zmore popolnoma uiti starim progresivističnim mitom vzročne ekvivalence med intelektualno močjo in modrostjo v življenju.

Pri problematiki zaporskega sistema sta oba tabora dobro zastopana. Po drugi strani pa se resni analitiki, ki so neobremenjeni s korekcijskimi nameni, posvečajo diskusiji pravu in sistemu kaznovanja, krivdi in etiologiji ... vse v imenu Znanosti. Osnovni namen tega je najti kategorije inteligentne obravnave, v kateri je razumevanje - "napraviti razumljivo tisto, kar je obskurno" (Lit-tre) - manj pomembno kot klasificiranje, organiziranje, urejanje in "parametriziranje". Neki bivši administrator v zaporu je nekoč pripomnil, mor-da s kančkom cinizma, da je tem ljudem pomembno diagnosticirati bolezn, zato da lahko uporabijo svoje načine zdravljenja.

In kaj če je odgovor na probleme zaporskega sistema skrit med obema ekstremnima stališčema, ki smo ju doslej karikirali? Kaj če bi vprašanja, probleme in posameznike, namesto da jih marginaliziramo, namesto da zaporski sistem opisujemo kot zgrešeno dejanje ali družbeni absces, v smislu običajnega vprašanja, kaj družba lahko naredi za zaporski sistem, zožili na vprašanje: kaj lahko zaporski sistem naredi za družbo? V trpljenju, konfliktu, v človekovi zavrnitvi se moramo naučiti videti pot h humanosti, ki je tako poučna kot idiosinkratske motnje posameznika. Ali je

Sofokla zanimala le Ojdipova patologija ali prizadevanje vsakega človeka najti lastno identiteto? Morda ne bi bilo neprimerno vzpostaviti globoko analogijo med "kriminalno mentaliteto" in umetniško inspiracijo: obe bi lahko imenovali "antene neke rase". V obeh univerzumih se znajdemo "izven vzroka in posledice", kot je Merleau-Ponty dejal o Cezannu in njegovem shizoidnem svetu: vstopiti pomeni (s)poznati kraljestvo možnosti.

d - Hipoteza kot metoda

Z nekaj izjemami, med njimi je Michel Foucault, se razprave o problematiki zaporskega sistema začnajo z nekega težavnega stališča od zunaj - teorije, metode, pristopa, strategije - ki se ne prestando opravičuje in utemeljuje, potem ko so cilji doseženi. Otrok ne potrebuje nobene metode, da lahko govori Bogu, odraslim pa primanjkuje preprostosti. Z drugimi besedami, čim večje so zahteve, bolj smešno in sterilno postane vprašanje načina. Kakšen namen imajo ti prepiri med "ologi", ki se za zapornikovo inteligenco bojujejo s svojimi nasprotujočimi si teorijami ali razdelitvijo njegove duše pod pretvezo smiselnosti, živitve v njegove probleme, aktivnega poslušanja in kdo ve česa še? Nihče ni uspešnejši spričo polemike o metodi in vsakdo, ki mora svoje znanje uveljaviti s pomočjo metode, ga utemeljuje z grenkobo in indignacijo, to pomeni s predajo. Resnice, ki so kaj vredne, niso zmage, ki jih dosežemo s poniževanjem nevednih. Neznanje namreč ni v odsotnosti genija, marveč v nečimrnosti tistega, ki se izdaja zanj. Resnice, ki so zanimive, so darila, ki obogatijo tako dajalca kot sprejemalca, ker si jih delita oba.

V naši analizi zaporskega sistema je torej bolje zapustiti že shojene poti, kot se ukloniti običajni praksi in oznaniti našo pripadnost eni od veljavnih in zato disciplinarnih metod.

Ta hipoteza prenaša problematiko zaporskega sistema iz zapora samega in ponuja doslej le šibko upanje, saj uspe bolje kot katerakoli druga teorija razložiti izvor obredov, mitov, religije, družbe, skratka izvor civilizacije (genezo nekaterih pomembnih sistemov), ker meče enkratno luč na človeka, na njegov odnos z Bogom, z drugimi ljudmi, z naravo in s samim seboj. V naslednjih odstavkih bomo skušali opisati hipotezo Renéja Girarda, s tem da jo bomo kar se da mogoče prilagodili naši problematiki.⁵

Bolj kot kdajkoli prej gre za ekspanzijo v številu in raznolikosti "razprav o človeku", ki zadevajo vprašanja iz različnih disciplin in tako sestavljajo veliko individualnih antropologij. Še po-

membnejša kot razmah kontradiktornih pristopov se zdi kriza Človeka, ki zastruplja našo dobo in ki se zdi resnejša kot vse drugo, saj je to kriza "človekove smrti". Oropanje človeka njegovega upanja v človeka hkrati pomeni odpoved bodočnosti človeštva, skupaj z upanjem, ki je osnovno zagotovilo njegove življenjske moči. Še najtežja pa je verjetno nujnost priznanja nemoči celostnega vedenja o človeku. "Nobena doba ni uspela akumulirati bolj ekstenzivnega in raznolikega znanja o človeku kot prav naša, vendar pa tudi nobena doba ni človeka tako slabo poznala."⁶

Protestirati moramo proti tej posebni navadi videti v dediščini naših prednikov zgolj mrtve rokave. Gotovo je težko vizualizirati, artikulirati, izraziti človeka in upreti se končni preizkušnji: postaviti ga in zapreti v logiko, besede, jezike. Z zaprtjem nečesa ali nekoga mislimo, da smo uspeli ujeti tisto osnovno, toda zaprti jelen ni jelen. Postavitev kriminalca v zapor človeka ne omeji. Pravi jelen je bitje svobode, lepote, gibanja, impulza, tišine, krhkosti. Osnovna narava jelena bo vselej uspela najti pot skozi rešetke, ki ga skušajo zadržati. Osnovna narava človeka človeku ni dostopna: trdoglavo jo skušamo zajeti s svojimi pin-cetami besed in pojmov, jo razbiti na posamezne delce, ko bi morali biti zadovoljni s tem, da najdemo smisel zanj.

To je prva zasluga antropologije Renéja Girarda: brezpogojna valorizacija vprašanja o človeku. "Nobeno vprašanje danes ne zbujajo večjega upanja kot vprašanje o človeku." Prav ima. V svetu, kjer je Bog še vedno stvar "svetih vojn" in diplomatskih manevrov, sramu in pridušenega šepeta, v družbi, kjer je resnica pluralna ali neobstoječa in morala relativistična ali osmešena, človekov zadnji azil ostane prav človek. V svojem skorajda mazohističnem obupu nad človekovo smrtjo in "dobo razdrovov", če uporabimo izraz Jeana Daniela, je naša doba skoraj pozabila na to, da nihče ne more biti človek, če se človeka ne zaveda, če se v polni meri ne zaveda njegovega položaja in obstoja. Misel, ki si jo človek ustvari o sebi, opravičuje njegov obstoj, daje pomen njegovemu življenju in v veliki meri določa njegovo obnašanje in vedenje. Oglejmo si natančneje tezo, ki nas bo vodila.

Na začetku sta potrebni dve pojasnitvi. Najprej je treba reči, da je po mnenju nekaterih kritikov Girardovo stališče kar preveč enostavno razvito in nato ilustirano s primeri, kar je nedvomno vsaj delen odziv na navade in zahteve intelektualnega razumevanja dobe, ki jo zanima

le še kompleksno in komplicirano. Osredinili se bomo na osnovno, to pomeni hipotetično naravo hipoteze: "Poudariti moramo hipotetično naravo hipoteze. Soditi jo moramo ne po njeni neposredni verjetnosti, temveč po njeni eksplanatorni moči."⁷ Kot drugo pa smo pri aplikaciji hipoteze na raziskavo problematike zaporskega sistema zavestno poudarili pozitivni in ilustrativni obseg te naloge. Omejitve in slabosti te vrste prispevkov pa bodo obdelane drugje.

Vsakršno človekovo vedenje in navade so naučene, to pomeni, da temeljijo, na en ali drug način, na posnemanju in mimikriji. Tu se antropologija prekriva ne le z etiologijo, ampak tudi z disciplinami, ki so tako raznolike kot biologija ali otroška psihologija.

Da postane in da je človek, mora biti vsakdo, tako kot žival, najprej posnemovalac. "Če bi ljudje nenadoma prenehali posnemati, bi vse kulturne oblike izginile. Nevrologi nas pogosto opominjajo, da so človekovi možgani velikanski posnemovalni stroj..." Le z razumevanjem te mimikrije prisvajanja in njene represije, pravi Girard, je mogoče doseči pravo razumevanje vira in geneze glavnih kulturnih značilnosti človeštva kot celote. To pa zaradi dejstva, da je posnemovalno vedenje prisvajanja in učenja neizbežno tudi konfliktno vedenje, posnemovalno tekmovalno vedenje. Soočeni z istim objektom se bosta posnemovalni bitji borili za njegovo posest, saj si ga obe želita. Z drugimi besedami, če se zavedamo, da je človek posnemovalno bitje, se hkrati tudi zavedamo, da je tudi konfliktno, rivalitetno ali nasilno bitje. Recipročnost mimikrije, recipročnost rivalitete in nasilja - vsi ti pojmi so po pomenu identični. Presenetljiva pri konfliktnem vedenju je neizprosna simetrija nasprotnikov. Vsakdo od njih posnema drugega, ki zopet posnema drugega, do te meje, da se vsakdo zdi odsev, popolnoma orkestriran dvojnik s svojim mimetičnim odzivom. Tako v posnemovalnem nasilju zmage ni, pač pa obstaja recipročnost, to pomeni neskončne ponovitve. V maščevalnem ponavljanju do brezmejnega *crescenda* recipročnosti postane vsakdo poraženec.

Če so torej človekovi odnosi med seboj in odnosi med človekom in svetom odvisni in regulirani z mehanizmom posnemanja in rivalitete, ki neprestano sproža nasilje, se povsem naravno pojavlja vprašanje: kako je človek v stoletjih uspel kanalizirati recipročno nasilje, ponovitve in stopnjevanje neskončne maščevalnosti in preživetja. Kako se je človek lahko razvil - rasel, dosegal re-

zultate in gradil - iz uničujočega nasilja, ki mu grozi z iztrebitvijo v vsakem trenutku njegovega obstoja? Kako je nasilje lahko hkrati konstruktivno in destruktivno, kako lahko obenem združuje in razdružuje? Kako je lahko vir reda in nereda, kako je lahko destruktivno in osvobajajoče? V nasprotju z živalmi človek namreč nima instinktivne omejitve posnemanja pri nasilju in rešuje svojo težavo, pravi Girard, s pomočjo religioznega. Sistem religije pa v osnovi temelji na dveh stebrih, tabuju in ritualu, ki izvajata dvojno funkcijo eliminacijskega nasilja in ohranjata mir ter harmonijo v skupnosti. Tabuji, na primer v zvezi s seksualnimi predmeti ali dietni tabuji, so namenjeni zavrtju in kontroli posnemovalnih konfliktov, s tem da preprečujejo vse, kar bi jih lahko izzvalo. Tabuji "se vselej nanašajo na najbližje, najbolj dostopne objekte, tiste torej, ki sodijo v sobivanjsko skupino; ženske iz te skupine ali hrano, ki jo zbere ta skupina. Ti predmeti in osebe predstavljajo tabu, zato ker so vselej dostopni vsem članom skupine: najverjetneje povzročajo tekmovalno, ki lahko ogrozi slogo v skupini in celo njen obstoj". Na kratko, tabu nima simbolične vloge, ampak vlogo navade, izredno "funkcionalistične" tradicije reguliranja, neke vrste katekizma družbenega miru, ki spodbuja učenje določb družbenega obnašanja na pamet in z odloki, ki določa resnost prehodov med čistim in nečistim, med tem, kaj je dovoljeno in kaj prepovedano. Tabu je tudi pokazatelj globokega zavedanja, da najresnejša grožnja harmoniji v skupnosti ne prihaja od kakega zunanjega sovražnika, sovražnega Boga ali naravne kataklizme, kot so denimo poplave ali kuga, ampak je posledica posnemovalnega nasilja, ki je v vsakem članu skupine. Antimimetični tabu je prepoved, ki je bližje lucidnosti kot pa ponorelemu avtoritarizmu.

Ritual je po drugi strani mehanizem počenjanja tistega, kar tabu običajno prepoveduje. Ko krize nasilja ni več moč nadzorovati s tabuji, skupnost proces obrne in spodbuja prepovedano vedenje, da bi ga usmerila in končno eliminirala. Ta cilj doseže zelo konkretno, s preusmeritvijo nasilja vseh proti vsem (recipročno nasilje) v družbeno nasilje vseh proti enemu (soglasno nasilje). Žrtvovanje grešnega kozla - žrtve tako ponovno uveljavi ogroženi red in v družbi doseže spravo. Ta igra tako osnovno vlogo zato, ker "se ni sposoben braniti in ker ni sposoben maščevanja". Preko njega se lahko odigra in utemelji še ena vrsta nasilja, v upanju in prepričanju, da bo to poslednje nasilje, nasilje, ki bo sklenilo

cikel celotnega pojava nasilja. Osnovna enotnost vseh ritualov tako zaključuje posnemovalno nasilje. "Enotnost obstaja ne le v vseh mitologijah in ritualih, ampak tudi v človeški kulturi kot celoti, religiozne in nereligiozne vrste. Ta enotnost vseh enotnosti temelji le na enem mehanizmu, ki še vedno deluje zato, ker ga še vedno ne razumemo pravilno, mehanizem, ki zagotavlja soglasje družbe proti grešnemu kozlu - žrtvi."

Opozoriti je potrebno, da nihče ni a priori odgovoren za izvor posnemovalnega nasilja. Vsak poskus najti izvor v tem smislu je pravzaprav podoben mitu. Zato ker vsako nasilje ustvarja uniformnost, zato ker je posameznik obtoževan od vseh drugih posameznikov in obratno, ni nobenega zagotovila, da bi posamezniku preprečili, da bi v kateremkoli trenutku postal podoben drugemu, to pomeni predmet splošnega občudovanja in sovraštva. Dejansko vselej pride čas, kdo ve kako in zakaj, ko je žrtev določena in nadomeščena z vsemi drugimi potencialnimi žrtvami, in sovražnost družbe se tako osredini na to žrtev, ki jo obsodi za vse obstoječe zlo. Ta žrtev, grešni kozel - žrtev, vzbudi in trpi nasilje vseh, saj je "odgovoren" za vse slabosti in zlo družbe. Prav tako, kot je obsojana, osovražena in žrtvovana, žrtev tudi povzroča občudovanje, "nadnaravno" spoštovanje skupine, ker s svojo izključitvijo povzroči harmonijo sprave, miru in reda. V tem smislu grešni kozel - žrtev postane svet. Durkheim je tako menil, da je prav religiozno temelj vseh družb, civilizacij, kulturnih institucij. Zanimiv pojav, ki ga je tudi težko sprejeti, je med drugim spoznanje, da družbena država ne zraste iz volje po socialnem paktu, kot sta predvidevala Hobbes ali Rousseau. "Smrt človeka je vselej vir kulturnega reda," pravi Girard, kar velja tudi za najbolj napredne demokracije: "Ljudje so se pobijali med sabo za dosego demokracije," je zapisal D. H. Lawrence.

Dodati moramo, da se zdi mehanizem kreativnega nasilja še bolj učinkovit, ko njegov pravi pomen ostane skrit pred tistimi, ki ga uporabljajo. "Ljudje se ne morejo soočiti z nesmiselno goloto svojega lastnega nasilja; vselej so jo napačno interpretirali, vsaj delno, in možnost dovolj humanih družb je prav lahko odvisna od tega napačnega razumevanja." Toda kako daleč moramo iti, da zagotovimo tako krhek in negotov mir v človeških skupnostih? Če sta nasilna izključitev izvirnega nasilja in njegova obuditev s kulturnimi rituali osnovna posrednika pri človekovem doseganju smisla bivanja, ali lahko še naprej zanemarjamo pomen

žrtvovalnih mehanizmov? Ali ne postajajo morda vse manj učinkoviti? Ali je razlika med legitimnim in nelegitimnim nasiljem usodno načeta? Nadomestitev in posploševanje sodnega sistema kot transcendentnega mehanizma za preprečitev in odpravo nasilja (k temu vprašanju se bomo vrnili kasneje) sta gotovo znaka velikega napredka. Toda ali je sodna pravica dovolj? Ali zadostuje?

Za Reného Girarda obstaja le en odgovor: ljubezen. Človekova odrešitev je v ljubezni, v spravi s tekmovanjem, brez nasilja, brez žrtvovanja žrtve. Obstaja prava epistemologija ljubezni Nove zaveze, ki se kaže v enkratni demistifikacijski vlogi. Na prvi pogled sta zadržanost in odpor seveda močna, skorajda prvinska. Gotovo ni lahka naloga prepričati sodobnega človeka, naj ponovno prebere židovsko-krščanske tekste z "antropološkega" vidika in se istočasno izogne predsodkom apologetike ali že kar posmeha - krščanstvo je postalo grešni kozel naše civilizacije. To je gotovo radikalni preobrat, ki je potreben, neke vrste "enodimenzionalni" skok, ki zajema destrukcijo naših najbolj osnovnih eksistencialnih navad. "Uiti nasilju očitno pomeni odreči se retribuciji; zato je tudi nujno odreči se tistim oblikam vedenja, ki so se vselej zdele naravne in legitimne. Zdi se, da se s tem odzivamo na dobro z dobrim in na zlo z zlom, toda rezultati so očitni..." Zavedati se moramo, da se človek, če vztraja pri uporabi zla, da bi preprečil zlo, zapre in zaklene v kraljestvo cikličnega nasilja. Le kraljestvo evangelične ljubezni lahko človeka osvobodi suženjstva nasilja. "Le ljubezen je resnično odpustčajoča, saj ne vsebuje duha maščevanja... Le popolna ljubezen Kristusa lahko doseže popolno razkritje brez nasilja."

3. Soditi

"Človek, torej ti ne oproščaš, kogarkoli že sodiš: saj kolikor obsodiš drugega, toliko obsodiš samega sebe; namreč, ti, ki sodiš, počneš enake stvari."

Pismo Rimljanom, 2, 1.

Sam Girard se dotika izvora naše problematike, ko govori o pojavu sodnega sistema kot izredno razvitega mehanizma za nadzor nasilja. Poglejmo si to natančneje.

Kakršnakoli že je oblika ali sredstvo izraza - posnemanje, prevzemanje, grožnja, preganjanje,

maščevanje, zločin - nasilje se rešuje le z nasiljem. Nasilje kontrole ali prevencije, tabu incesta, na primer, ali nasilje kaznovanja, maščevanje med družinami, na primer, je vselej mišljeno kot nezogiben odziv ali odgovor na prejšnje nasilje itd. Z drugimi besedami lahko rečemo, da ni razlike med dejanjem nasilja, ki naj bi ga drugo nasilje preprečilo ali ga kaznovalo, in nasiljem *per se*. Človek je poskrbel za to, da družbeni red, družba in civilizacija a priori implicirajo nasilje v samem temelju; mir je zgolj težak sad osvobajajočega nasilja, čigar legitimnost, ponavljamo, je predstavljena manj kot moralna obveza kot pa dolžnost samoohranitve. V okviru tega konteksta maščevalne nalezljivosti s svojo nepopravljivo ekspanzionistično usodo, ki jo le občasno pokvarijo različna žrtvovanja, se je institucija sodstva uveljavila kot odkritje izjemne učinkovitosti. Preden ga vidimo v metafizičnem ali moralnem pomenu, moramo odkritje sistema sodstva pod drobnogledom osnovne antropologije razumeti kot logični sklep želje po preživetju. Sodni sistem se odziva na primarno potrebo zaščite in je utemeljen najprej kot mehanizem zaščite, kot sila negacije: "človeku pomaga spoštovati maščevanje". To dejstvo moramo poudariti. Človek je prisiljen sprejeti pravico, ker zgublja tla svojega lastnega nasilja. Pravica je tolažilna nagrada, prisilno napredovanje. Človeku prepreči predajo osebnega maščevanja in prevzem zakona v lastne roke, to pomeni pobijanje drug drugega do iztrebitve, kar pa ne pomeni, da je nasilje s tem preprečeno. Nasprotno, ko je racionalizirano, transcendirano in ko se dvigne na raven abstrakcije za še večjo dominacijo nad celotno družbo, postane še učinkovitejše. Reči, da sistem sodstva racionalizira maščevalnost, pomeni trditi, da ga distribuira pri izbiri, manipulira z njim nekaznovano in brez prigovora, ga transformira v kurativno in preventivno tehniko. Povejmo naravnost: izvor sodnega sistema kot družbene funkcije nima nič opraviti z romantičnim pojmom počlovečenja z duhovno Besedo. Sodna funkcija je zaslužen proizvod brezupnega iskanja suverene in najvišje moči. "Ta racionalizacija maščevanja," pravi Girard, "nima nič opraviti z bolj neposredno in globljo zakoreninjenostjo v skupnost; namesto tega temelji na suvereni samostojnosti sodne avtoritete, ki je sankcionirana enkrat za vselej in odločitve katere, vsaj v principu, ne more postaviti pod vprašaj nobena skupina, niti ne skupnost kot celota. Ker ne predstavlja nobene specifične skupine, je tako v službi vseh in vsi se morajo uklanjati njenim

odločitvam. Le sodnemu sistemu ni nikoli treba v srcu omahovati pri zadajanju nasilja drugim, saj ima absolutni monopol nad maščevanjem. Spričo tega monopola ponavadi uspe delno zatreti maščevanje, namesto da bi ga še poslabšalo, da bi se razširilo in okrepilo, kot bi se na primer pri istem tipu obnašanja v primitivni družbi."

V vsem svojem funkcionalističnem in pragmatičnem bistvu sistem sodstva sproži dvom o skrajda mitičnem verovanju v neko osnovno dobroto v človeškem srcu. Želja posnemati je oboje, vzrok in podpora posnemalnega nasilja. Človek po naravi ni dober, ni pa tudi nasilen po instinktu. Pri odkrivanju geneze sodnega mehanizma kot konkretnega mehanizma omejujočega nasilja "z nasiljem" nas osnovna antropologija sili k ponovni oceni in premisleku o vprašanih, na katera še ni bilo zadovoljivega odgovora: kaj je zločin, zlo, kriminallec, kazen, rehabilitacija, obžalovanje, korekcija. Ali je kriminallec "dobro" bitje, ki ga je družba pokvarila, ali morda "naravna posebnost", ki jo medicina, psihiatrija, skupinska dinamika in samoizobraževanje komajda lahko obvladajo? Še posebej sugerira ne le omejitve, ampak praktično nesmiselnost te vrste vprašanj. Zgodovina sodnega sistema kaže raznolik in kompleksen razpon možnosti, toda ker je iz istega testa kot tisti, kateremu je nasproten, ostaja zaprt sistem.

Ta demitologizacija sodnega sistema se nanaša tudi na njegovo končnost. Naj je preventiven ali kurativen, je sodni sistem v osnovi še vedno tabu kanaliziranja. Ne izključuje nasilja in ga nikoli za vselej ne odpravi. Kot odziv in delovanje proti nasilju je simetričen z maščevanjem, četudi legalen, legitimen in čist. Zato lahko zahteva neko aktivnost, neko obliko vedenja, obnašanja, ne more pa zahtevati dobrote. Pravica je torej paradoksalno namenjena dosegi ne miru, reda ali ravnotežja, ampak nenasilja. Vreden človek, moralno dober človek ne more biti proizvod zahtev Zakona. Namen korekcijske rehabilitacije, kot jo utemeljujejo naši kazenski zakoni, ni spreobrniti kriminalca v dobrega državljana ali dobrega človeka, pač pa proizvesti posameznika, ki se je zmožen upreti kršenju zakonov. Kontrola in obvladovanje pravice ostaja v dejstvu, da kontrolira revščino in pomanjkanje.

Še več, mehanizmi sodnega sistema so, medtem ko se uveljavljajo kot procesi, namenjeni zagotovitvi večje učinkovitosti, za vselej označeni z nasiljem. "Postopki, ki ljudem omogočajo omejiti njihovo nasilje, so si vsi podobni v tem, da no-

beden od njih ni imun za nasilje." Soditi pomeni delati nasilje, kot je dejal Hobbes. Soditi vselej pomeni kaznovati, na kar opozarja precedens retributivne pravice nad distributivno pravico pri otroku. Vmešavanje etiološkega racionalizma, ne-prestano naslanjanje na sodobno kriminologijo v okviru administracije pravice, meče posebno luč na nasilje kot logiko sistema sodstva. Vse od preliminarne raziskovanja, ki naj bi zbralo prva dejstva za utemeljitev resnosti suma, neposredno preko obsodbe in dokaza krivde; od nebrzdane radovednosti sodnika, ki ga varujejo resnice specialistov v sodnih zadevah, psihiatrov, psihologov, zdravnikov, sociologov itd., ki so preokupirani prav toliko s posameznikovimi kvalifikacijami kot tudi z obsodbo dejanja, ki je v geneološki razlagi njegovega prejšnjega življenja, da bi bolje razumeli njegovo sedanje stanje; od standardnih prošelj po obsodbi do izvršitve kazni; na kratko, celoten oklep dovoljenj spremlja izvršbo pravice, kot bi jo hotel utemeljiti. "Če se nam naš sistem zdi bolj racionalen, je to zato, ker je natančnejše usklajen s principom maščevanja. Poudarek na kaznovanju krivca nima drugega pomena."

Sistem sodstva se še vedno prikazuje kot primer pravega napredka v tem, da premakne os nasilja z žrtve na krivca, to pomeni, da se osredini na krivca in princip krivde. Med primitivnimi narodi je vse zanimanje usmerjeno nemaščevani žrtvi, ker je največja grožnja harmoniji družbe. "Nezdravljeno" nasilje je vir nečistosti in onesnaženja ter brezštevilnih trajnih posledic. Odgovor mora zato torej biti hiter in primeren: Pomembno je biti sposoben oceniti in izmeriti zločin in zlo, ki ga je povzročilo, in odzvati se v primernem obsegu - oko za oko in zob za zob. Sodna intervencija proti krivcu tako družbo osvobaja grozne naloge maščevanja, ki se ne konča. In kaj reči o praktično institucionaliziranih poskusih ločiti krivca od krivde? Šteti kriminalca za žrtev, ki ji je treba priznati in jo zaščititi, ali za grešnega kozla, ki ga je potrebno kaznovati in očistiti, kaže na isto slabost: globoko nezmožnost uiti iz cikla nasilja.

Po tej logiki mora biti pravica po svoji moči superiorna zlu, če mu hoče zavladati. Odtod osnovna krivica pravice, njeno naravno neravnotežje. "Nič ni dlje od takega razmišljanja, da je pojem pravice kot tehtnice vselej v popolnem ravnotežju, nemoteni nevtralnosti. Človeška pravica je zakoreninjena v diferencialnem redu in odvisna od njegovega neuspeha. Kjerkoli se uveljavi neskončno in grozljivo ravnotežje tragičnega kon-

flikta, tam jezika pravičnosti in nepravičnosti ni. Kaj reči ljudem, ko dosežejo to točko, razen tega, da naj se spravijo ali naj kaznujejo drug drugega?" Izenačevalna funkcija sodnega aparata je vaba, varajoča deviacija, in njena kurativna in rehabilitativna ambicija je močna tehnika žrtvovalne diverzije. Še najbolj presenetljivo je, da čim učinkovitejši postane sodni sistem, tembolj se ovije v skrivnost in skrije svojo pravo funkcijo pred človeškimi očmi. "Stoletja minevajo, preden ljudje spoznajo, da ni razlike med principom pravice in principom maščevanja." To točko lahko ilustriramo s primerom primitivne družbe.

Čukči, nas uči antropologija, so kazali čudno obliko vedenja, ko je kdo izmed njih napadel sosednje pleme ali družino. V nasprotju s splošno prakso zaščite klana, njegovi člani za vsako ceno, kot denimo med člani plemena Ifugaos, odklanjajo vsakršno posredovanje v imenu agresorja, kar bi pomenilo dati žrtvam agresije signal za začetek neizogibne in neskončne serije ponovnih napadov maščevalnosti. Toda njihova reakcija, kot bi si morda enostavno mislili, ni osredinjena na agresorja, to je krivca. Njihova represija kriminalnega nasilja ni dala pobude za obsodbo "odgovorne" osebe, ni povzročila pravice, saj kaj pa sploh je pravica brez krivca, brez neke zavesti o nujni korelaciji med krivdo in retribucijo?

Toda to ni vse. Da bi svojim sovražnikom omogočili zadoščenje, Čukči med seboj izberejo nedolžno žrtev, koga, ki ni popolnoma nič povezan s storjenim zločinom, in ga žrtvujejo za dosEGO poravnave. "Toda to je višek nepravičnosti," bi dejal danes vsak otrok. In v resnici je takšno vedenje osupljivo. Pravica ni pravica, če kaznuje nedolžnega. Tako se znajdemo v omejitvi oziroma v slepi ulici. Velika zmeda glede vloge in mesta zaporskega sistema v naših družbah izhaja prav gotovo iz same logike institucije in njenih nasprotujočih si ciljev, od najsvetejšega imperativa retribucije do nemogoče stave na spremembo in rehabilitacijo. Še bolj temelji na srčiki sodne moči, ki v resnici predstavlja le moč preprečiti in prisiliti, neprestano sredstvo izračunanega zatiranja, asimptomatsko gibanje popolnih in zato nemogočih deviacij in ravnotežij. Sistem sodstva sam po sebi ni generativen, oživljavač in ne daje življenja. Bergson je v napredujoči človeški zgodovini, v njenem prehodu iz zaprtosti v odprtost pravilno videl serijo skokov naprej, ki so jih napravili ustvarjalci pravice. Tudi Durkheim ga je pravilno podpiral in trdil, da se plemenite zavesti, ki so nasprotne modnim mnenjem v vsakršnem

moralnem konfliktu, lahko kreativneje dokopljejo do globokih resnic. V *Sociologiji in filozofiji*, na primer, trdi, da je "Sokrat bolj natančno od svojih sodnikov izrazil moralo, primerno za družbo tistega časa". Toda ustvarjalna pravica se rodi le iz indignacije, le preko imaginacije, ki je usmerjena proti krivici. Medtem ko razširi polje možnega in krog kolektivne varnosti, sodni sistem še vedno pripada zaprtemu sistemu, sistemu ohranitve. Največ, kar lahko stori, je to, da izpolni svojo funkcijo vzdrževanja. Le za svoj obstoj potrebuje umetni "kisik", brez katerega bi odmrli, kot pravi Jankélévitch.⁸ Tako se pri odkrivanju nekaterih vgrajenih omejitev sodnega aparata, na katerem so na ta ali oni način zgrajeni sodobni koncepti zapiranja, skupaj s svojimi aseptičnimi in asketskimi dodatki - kaznijo, nadzorom, korekcijo, normalizacijo, rehabilitacijo, terapijo itd. - bližamo specifičnemu koncu: pokazati na brezplodnost vsakršne drugače izobraževanja v zaporih, ki je utemeljen na projekcijah sistema sodstva.

Obstajajo številni koncepti o mestu in vlogi izobraževanja v zaporniškem okolju: privilegirana tehnika moralne korekcije; a posteriori naturalizacija in legitimizacija moči kaznovati; kalkulirano utemeljevanje politike zapiranja; premišljen izgovor za določitev kriterijev normalnosti; "znanstvena klasifikacija" deviacij in stopnjevanje razlik; enkratna možnost eksperimentiranja v humanističnih znanostih; konkreten uvod v družbeno reintegracijo; uveljavitev različnih tendenc in disciplin pristopov; identifikacija praznih prostorov in ugotovitev njihovih vzrokov; aplikacija stare ideologije kontrole s panoptičnim nadzorom na "skrivnostno" dušo kriminalca, ekskulpatorna kompenzacija, pomilovanje, ekonomska strategija itd. Vsi ti pojmi so povezani s primarno orientacijo sodnih in kazenskih sistemov, od katerih jih lahko ločimo v resnici le kot podaljške in variante. Rešitev gotovo ni popolnoma eliminirati sodno funkcijo. Neuspeh eksperimenta, ki so ga izvedli na Danskem med nemško okupacijo, je dovolj zgovoren. V obdobju, ko transcendence, ki običajno igrajo vlogo vrhovnega sodnika, Bog, morala, nimajo prave teže, se institucija sodstva zdi ne le koristna, ampak tudi bistvena. Civilizacija, ki tako trdno kot naša temelji na ideologiji pravičnosti, že *per se* predstavlja grožnjo v svetovnem merilu; nesmiselno bi jo bilo zatreti z legaliziranimi mimetičnimi zahtevami. Po drugi strani poskus zapolniti praznine v tezi ne zavrača njene delne veljavnosti. Danes "popolna, neizbežna pravica nima več pomena",

nas opominja Jankélévitch. Odgovor na vprašanje "zakaj izobraževati v zaporu?" ne bo nikoli mogel seči preko sodnega pristopa, razen v primeru njegove dejanske opustitve. Naše razprave o popravni pravici bi nas morale voditi k nadomestitvi tradicionalnih argumentov z "rekoncilijacijskim izobraževanjem".

Pravica se zdi ne le prednost opazovanja, ampak tudi prednost nujne trditve, spričo predanosti nerazumljivemu nasilju, ki to zahteva. Z drugimi besedami, ko se zdi pravica v skladu s pravičnostjo ali z zakonom, to očitno ne izhaja iz kateregakoli imperativa plemenitosti, vzvišenosti ali delitve. Arhitektura sodstva je povsem tuja bratski strukturi. Pravica, ki sodi, je omejena s tem, kar je: nasiljem. V resnici pa ga ne obvlada, niti ne eliminira. Najracionalnejša od prednosti sodne pravice na tem mestu odkrije svojo nemoč, ki pa ni v indiferentnosti in izmikanju. Raje bi odkrila in spoznala skrivnostne razloge, ki tičijo za človekovimi nasilnimi dejanji. To je star mitični sen, s pomočjo znanosti premagati neravnoteže med človekovo močjo in modrostjo. "Znanje je moč." Včasih se pravici celo zdi, da je razvozla la skrivnost, toda njena iluzija je kratkotrajna in "vzroki" se pokažejo nepopolni, kazuistični in odvisni od okoliščin. Poglejmo sodnika in pravico, ki jo upravlja in ki se mu zdi, da mora izstopiti iz sodnega sistema za doseg boljši sode in se posvetovati s specialisti že pred seznanitvijo z vsemi dokazi - psihiatri, psihologi, kriminologi itd., ali pa pogledajmo, kako pravica zmanjšuje možnosti sodnega odločanja z razširitvijo avtoritete raziskovalne radovednosti do intervencije policaja. "Sojeno je kriminalcu in ne zločinu. Kot dokaz se sklicujemo na mnenja psihiatrov, priče z mnenji o značaju obtoženega, sprašujemo njegovo mlajšo sestro, če je prijazen, njegove starše o njegovem zgodnjem otroštvu. In prav takšno vedenje o kriminalcu dostikrat odloči o določitvi kazni."⁹ Izračuni in popolna demonstracija naše izvensodne avtoritete kažejo na utopično odvisnost, imaginarne muzejske primerke. Skratka, gotovost nasilja je prva in edina konstanta. Drugo dejanje je dejanje pravice, niti dejanje predaje niti izгона, marveč kompromisa in eliminacije preko čiste organizacije in prisile.

Kako kontrolirati, usmerjati in nadzirati recipročno nasilje? Kako manipulirati, organizirati in umestiti? Kako ločiti čisto nasilje od nečistega, legitimno nasilje od nelegitimnega? Kako prepovedati, preprečiti in diferencirati? Kako doseči ozdravitev z razkrojem, kako združiti v razbitju?

Kako kamuflirati in zakriti, ne da bi ob tem pozabili? Kako prisiliti z namenom osvobajati? Kako obsoditi na opravljanje dolžnosti? Kako soditi brez sojenja? Kako soditi brez ustvarjanja nasilja? Pravica sojenja je postala mehanizem prisile.

“Ko omenjam pravico, imam v mislih hkrati sveto vez med člani človeške družbe, nujno omejevanje svoboščin, ki pomeni edino osnovo počitka, pravičen temperament avtoritete in nežno podporo podreditve. Ko vlada pravica, je princip delovanja v dobri veri prisoten v pogodbah, varnosti v trgovini, jasnosti v poslu, redu v vladi; zemlja počiva in nebo se zdi, kot da troši svoje žarke prijazneje na nas in da nam pošilja nežnejše vplive... (Pravica) obkrožuje vse ljudi; postavi nepremagljivo oviro nasilju podjetnosti in ni brez razloga, da ji Modrec pripisuje slavo podpore kraljestev in obrambe imperijev.”¹⁰

Bossuetova sinteza odlično povzema osnovni namen diverzije Čukčev. Posnemovalno nasilje, ki je nalezljivo, ostaja dejstvo. Odgovoriti nanj z novim nasiljem, kot pri plemenu Ifugaos, četudi v upanju, da ga bomo odpravili, je brez smisla. Je to posledica navade? In ali ni navada lahko nesmiselna? Zakaj ne bi poiskali druge rešitve? Kaznovanje nedolžne žrtve ni zločin proti človeštvu, ampak je krik upanja in obupa, taktike preživetja. Čukči zelo dobro vedo, kaj delajo. Pri zamenjavi čistosti nedolžnosti za nečisto kri se skušajo za vsako ceno izogniti kužni oskurnitvi in morilski okužbi. In tako taktika digresije in njena kamuflaža izoblikujeta strukturo naravnih strategij pravice, ki se neizogibno izvajajo s pomočjo prevecije, kontrole, nadzora in sankcij. Strategije, ki jih naša moderna družba definira kot neizbrisen pečat pravice in ki zajemajo posvečene strategije ravnotežja, pravičnosti ali enakovrednosti, so dejansko odvečne. Pravica ni pravična in v njeni naravi ni biti pravičen. Pravica se poslužuje nasilja, ker je proti nasilju. V nasprotju s popularnimi in ekspanzionističnimi ideologijami našega časa, sovraštvo, boj in konflikt ne poosebljajo niti ideala pravice in niti njene metode - so njeni primarni sovražniki. Nikakor ne moremo dovolj poudariti, da pravica zaključuje proceduro, ki jo vodi instinkt samoohranitve, čigar cilj je nenasilje in mir kot njeno nasprotje.

Naloga gotovo ni lahka. Cilj vselej posvečuje sredstva pri vprašanjih preživetja. Prav zato se v pravičnih, izdelanih načinih delovanja pravice vselej nekaj zdi napačno. Celó v svojih najučinkovitejših poskusih zadovoljiti potrebe drugih deluje neenakovredno, to pomeni v skladu z

obstoječimi razmerji. “Vse moralne prednosti, ki jih apliciramo na postopke, so kombinirane po nekem splošnem konceptu pravice kot dolga družbi in jih je tudi mogoče določiti na podlagi različnih razlogov, ki so specifični za vsako od njih... Toda ta dolg nima enakega pomena v vseh primerih. Stvar v nekem primeru izvira iz enakovrednosti, v drugem iz superiornosti in spet iz inferiornosti. V nekaterih primerih je rezultat sporazuma, v drugih obljube ali poprejšnje usluge.”¹¹ Skratka, če pravica ne uspe eliminirati naravne nepravice, kako lahko stori kaj več za drugačne oblike nepravice? Jasno je, da se ne bo naučila služiti ničemu višjemu, ampak le sama sebi.

Po eni strani si pravica sodstva pri identifikaciji krivca ne more privoščiti niti najmanjše napake, drugače se vse konča z grozljivo katastrofo, z mešanico čistega in nečistega nasilja, destruktivnega in dezintegrativnega neuspeha pri razlikovanju med njima. Pravica etimološko pomeni doseči pravičen ali natančen cilj. Zato lahko rečemo, da čim bolje uspe “podreti” svojo žrtev, tem učinkovitejša je. Pravica oblikovati in izenačiti razlike s pomočjo nasilja nadzora ali tabuja, ostaja pravica do nasilja. Njeno paradoksalno nelagodje se zato pojavi, ko je soočena s krivcem, ki naj bi se ga čim manj dotaknila, kot smo videli pri popolni nepripravljenosti Čukčev ukvarjati se z napadalcem. Ali je pravico sram same sebe? Ali jo je sram kriminalcev? Njegove sramote ali njegove podobnosti?

V prvi vrsti jo je strah. Strah najprej napravi napako, kot smo že poudarili. Zgrešiti svojo žrtev ali jih določiti preveč: učinek je vselej enak. Boji se tudi kontaminacije. To je verjetno eden najbolj skritih in neznanih pomenov etnoloških poskusov sodobne kriminologije ločiti krivca od krivde. Toda resnica o pravici se ne more skriti v labirintih in črevesju zunanje vzročnosti. Njen cilj je, povsem preprosto, delati zlo brez možnosti odgovora, zato ker zlo ustvarja zlo in pravica mora delovati nasilno, če hoče nasilje odpraviti. V ta namen si mora izbrati žrtev ali, kar je temu podobno, napraviti iz krivca žrtev, ki se je nesposobna braniti, to pomeni, da ni sposobna izzvati onesnažujoče recipročnosti. Nenazadnje se tudi boji prisilne meditacije preko notranje negotovosti. Nedolžnost začinja pojem sodne napake. S spreminjanjem krivca v žrtev določimo zasedo zadnjemu zagotovitlu, ki je resnici na ljubo bolj podobno kliku obupanca. Pravica sodstva ni nikoli prepričana sama vase. Kot Sizif mora dajati videz sreče.

Istočasno je njena previdnost podobna poskusom ubraniti se lastnih dvomov in možnih ekscesov. Na primer: njena transcendentna avtoriteta je v odrešitvi družbe z izvajanjem nadzora nad konflikti med vsakim od njenih članov. Vendar pa vsaka napaka pri ukrepu ali sodbi in izvedbi njene moči sankcionira ali oficializirano nepravico ali recipročno nasilje. V prvem primeru lahko privzame obliko zatiranja revnih in šibkih. Rezultat: organizacija in orkestracija sistema sodstva okrog materialne posesti, to je okrog konstituirane posesti "dominantnih razredov": "Za zavarovanje svojih posesti so si bogati izmislili sodišča, sodnike in giljotino kot plamen, ki vsrka in zajame tiste, ki se tega ne zavedajo," opaža Gobsek v Balzacovem romanu *Cesar Biroteau*. Ravno tako velja za kulturne dosežke, ki so naravnani proti izvirnemu, marginalnemu, "modernemu", saj jim neprestano grozi izobčenje, izobčenje pesniškega in umetniškega genija.

V primeru recipročne pravice je sodna neučinkovitost za vse praktične namene ekvivalentna primitivnemu nazadovanju primarnega krika - vsak človek zase in k vragu z drugimi. Danes se ta presenetljiva posnemovalna preizkušnja enostavno skriva za popularnim pojmom človekovih pravic, saj ima vsakdo pravice, kot mora še posebej priznati univerzalna pravica, ker je njena vloga dati vsakomur, kar mu gre. Kljub naši temeljni navezanosti na vprašanje človekovih pravic je pomembno opozoriti na nekaj, česar nihče noče priznati, namreč dejstvo, da je pravica, ki je slepo odvisna od zakona o pravicah, čisto enostavno po malem obsojena na izginotje. Platon je že dolgo tega poudarjal velik pomen kolektivne pravice, ki pa jo lahko uresniči le človek, ki je sam svoj gospodar. Pravica do pravice sodstva je torej pravica do mojstrstva in ne pravica do neke absolutne zahteve. V nasprotnem primeru s pretirano oblastjo povzročimo uničenje. Z elegantnimi besedami lorda Actona: "Oblast ima tendenco pokvariti ljudi in absolutna oblast jih pokvari absolutno." Z drugimi besedami, če pravo odloča na osnovi tega, kar je, tedaj uničuje samo sebe. Če pa odloča na podlagi tega, kar želi, tedaj pa uničuje druge. Skratka, povsem nobene razlike ni med pravico, ki obsega človekove pravice, in pravico prisvajanja s posnemanjem, simetričnega pohabljenja, zavrnitve, izgona. "In kdor odide sam, rekoč 'jaz, jaz, jaz', se zdi, kot da je odsoten iz kraljestva."¹²

Kaj naj torej rečemo o čudnih in napetih odnosih med pravico in enako(vredn)ostjo ali pravi-

co in svobodo? Dejstvo je, da se ljudje ne zavedajo več, da popolna enakost ni nič drugega kot popolno tekmovanje. Identična bitja izkusijo identično mimikrijo, to je situacijo popolnoma simetričnega konfliktnega nasilja. Pravica ima to na sumu in vidi v neenakosti večine ljudi zalogo predpisov, ki jih je potrebno akumulirati, in ne zgolj odskočno desko za bratsko delitev. Zanimivo je, da enakost, ki je dosežena s sodno logiko, napravi ljudi podobne drug drugemu in jih nikoli ne spravi skupaj. Egalitarna pravica včasih uspe združiti ljudi, ki jih je enakost razdelila; njihova vez se imenuje aliansa, sporazum ali medsebojno nadziranje. Toda tudi pravica se ukvarja s tem, česar ljudje nimajo ali kar potrebujejo za svojo vzgojo. Niti najmanjšega pojma nima o tem, kaj sami so in kaj lahko dajo, to pomeni sprejmejo.

Kar zadeva svobodo, "eno od tistih prekletih besed z večjo vrednostjo kot pomenom", kot pravi Valéry, je njen odnos do pravice le malo bolj impresiven. To je v glavnem spričo dejstva, da pravica pove vse, ko trdi, da ljudje pred zakonom niso enaki. Svoboda, ki jo ohranja pravica, je slabost, medtem ko je edina mogoča svoboda definirana kot moč, kot središče notranje moči. Edina vrsta svobode, ki jo pravica lahko omogoči, je površinska svoboda, svoboda, ki jo ustvarjajo vplivi in razmere v okolju ali pa trda, ceremonialna svoboda, ki se duši pod legalnimi določili. Pravičen človek ni svoboden, napravi, kar mora.

Pravica torej nikoli ni ustvarjalna, osvobajajoča ali kritična; njena vloga je pacifikacija. Še več, spričo preventivne ali kurativne narave njena funkcija sestoji iz enotne moči, enotnega prestiža in statusa: učinkovitosti. V njenem imenu pravica obstaja in napreduje in brez nje bi propadla. In prav s spoštovanjem njenih zahtev se neprestano izpopolnjuje, s pomočjo enega najbolj prefinjenih pomagal - sodbo. V sodnem sistemu mora sodnik izvesti tisto dejanje, ki ga maščevanje zahteva, to pomeni, da se mora prepustiti silam nasilnega duha. Sodna prizadevanja niso niti idealna niti razrešilna: v najboljšem primeru so profilaktična, v najslabšem zločin kot vsak drug.

Za tiste, ki vidijo, odgovor na vprašanje "Zakaj vzgajati in izobraževati v zaporih?" gotovo ne izvira iz sodnega pristopa.

"Človek, ne sodi, saj sam počneš iste stvari."

4. Kaznovati

“Kaznovanje je zlo, ki ga povzroči javna Avtoriteta tistemu, ki je storil ali ni storil tistega, za kar prav ta Avtoriteta meni, da je prestopek proti zakonu; vse to z namenom, da bi bila volja ljudi s tem bolj pripravljena ubogati.”

Hobbes, *Leviathan*, II, 28

Jasno je, da lahko stališča in njim nasprotna stališča z lahkoto nakopičimo in vse pisanje o vprašanju kaznovalne funkcije bi napolnilo prenekatero polico v knjižnicah. Ne bomo poskušali nemogočega in sintetizirali vseh, niti ne bomo naštevati njihovih osnovnih obrazov. Funkcija kaznovanja izvira iz preventivnega in kurativnega funkcionalizma sodnega sistema, na katerem je zgrajen sistem zaporov kot njegov poslednji instrumentalni podaljšek. Lahko bi tudi dejali, kot njegovo simbolno pretiravanje. Obstaja skriti pomen kaznovanja, ki ga ponavadi ne vidimo ali ga vsaj eksperti ne izrazijo, ki pa nima nič opraviti z njegovo kronično in prirojeno nezadostnostjo. Najdemo ga v obsegu njegovega kompleksnega radikalizma, v okviru katerega kaznovalna funkcija postane tako enkratno poučna. Le natančna analiza tega radikalizma nam omogoča razumeti dvojno kontradiktorno vlogo, ki jo je retributivna pravica vselej igrala - vlogo spokorniške sankcije “kaznovanja” in vlogo korektivne sankcije “kompenzacije”.

Kriminalist Beccaria je opisal to negotovost zelo jasno že sredi osemnajstega stoletja. V svojem delu *O zločinih in kaznih* je zapisal: “Kaj je ta pravica, ki si jo ljudje prilastijo, da ubijajo soljudi?” In kot je pokazal Foucaultov analitični genij, je problem postal neznosna travma, ena izmed velikih in na prvi pogled neresljivih stisk našega časa. Če natančno opazujemo in pustimo ob strani simplicistične in odvečne argumente, frustracijo lahko razumemo: nihče doslej še ni zadovoljivo utemeljil fenomena, v okviru katerega je povzročanje zla drugemu sprejeto kot nekaj dobrega, kot vzrok blaginje, kot obveza in tudi kot dolžnost.

Vendar pa je ta problem že dolgo del našega kolektivnega spomina. Bog je kaznoval Adama in Evo z izgonom iz zemeljskega raja, torej s tem, da ju je obsodil na človečnost. Rimljani in Židje so kaznovali Jezusa s tem, da so ga križali, medtem ko so Atenci kaznovali Sokrata s tem, da je moral zaužiti strup. Hitler je kaznoval otroke, ki

so si drznili biti rojeni v židovskih družinah, z iztrebitvijo in prebivalci ameriškega Juga so dejstvo, da so temnejše polti, kaznovali s suženjstvom. Kako čudno je človeštvo, ki še ne ve, kaj je vselej najbolje opravljalo! Kje začeti?

Povratak k etimologiji preko naše antropološke hipoteze nam lahko odkrije nove sledi. Najprej moramo obravnavati pojem sankcije, ker zajema tudi vse drugo: kaznovanje, kazen, pokoro..., vse so oblike sankcij. Pojem sankcije izhaja iz latinskega “sacer” ali svet ter “sancire”, to je napraviti sveto ali nedotakljivo. “Sanctio” ali sankcija je dejanje, s katerim napravimo osebo ali stvar sveto in nedotakljivo. Uporaba besede le v smislu obsodbe, korekcije ali represije deformira dvojno resničnost, ki jo izraža. Še več, vsi slovarji enotno sprejemajo definicijo francoske akademije: “kazen ali nagrada, ki naj zagotovi izvedbo zakona”. Ko torej sodobni analitiki pojma kaznovanja trdijo, da jih moti kompleksnost termina - na primer kaznovati kriminalca, medtem ko zakon predvideva zapor in korekcijsko vzgojo - lahko antinomične konotacije besede sankcija pomagajo razpršiti izvirna nasprotja. Vendar pa same ne morejo razrešiti vseh težav. Popravna vzgoja ni sama po sebi nagrada v smislu nagrade, zaslužene za dobro delo ali narejeno uslugo.

Za trenutek si oglejmo glavne elemente mehanizma žrtvovanja. Družba, ki ni sposobna nadzirati nasilja svojih članov s pomočjo tabujev in družbenih pravil, uporablja ritual kot sredstvo transformacije nasilja vseh proti vsem v nasilje vseh proti enemu, grešnemu kozlu - žrtvi. Toda grešni kozel, kot smo videli, ima dvojno funkcijo: z njim in skozenj je izgnano zlo, ki se pojavlja v skupini, kar ima za takojšen učinek produkcijo in uveljavitev miru in reda. Ta dvojna antinomična vloga povsem naravno povzroči nastanek dveh kategorij nasprotujočih si občutkov. V prvi vrsti občutkov sovraštva, zavračanja in obsodbe, saj grešni kozel - žrtev v sebi združuje vse zlo in grehe, nečistost in šibkost, ki so povzročili nesrečo in obup družbe; drugič pa povzroči občutke občudovanja, spoštovanja in oboževanja, predvsem zato, ker ponovno vzpostavi harmonijo in mir v družbi.

V globljem smislu enako velja za kriminalca, ki je prepoznan za grešnega kozla - žrtev. Sodna kazen razprši zlo s kaznovanjem hudodelca, kot je bilo v navadi v preteklosti v okviru rituala žrtvovanja izganjanje nasilja, ki povzroča zlo. Istočasno odstranitev kriminalca, to je njegova fizična izključitev iz družbe, bodisi radikalno s

pomočjo smrtne kazni ali začasno z zaporom, predstavlja pravo restavracijo miru in reda. In medtem ko do neke mere zamegljuje svoj pomen, dodatek "popravni", ki je tako ljub naši družbi v njenih prizadevanjih osvoboditi kazensko funkcijo z njenim kamufliranjem v rehabilitativno funkcijo, ni nov in na noben način ne modificira pomena kazenskega rituala. Prav nasprotno, še bolj zaostri njegov skrit in pozabljen pomen. Problem je namreč v osnovi še vedno v učinkovitosti v smislu eliminacijskega nasilja. Spričo dejstva, da gotovosti žrtvovanja v sodobni kazni ni, se pojavi problem čim trdneje zagotoviti, da zaprtje kriminalca ne bo le ustavilo vsega zla, ampak ga bo nadomestilo z dobrim. Poprava kriminalca ali usmrtilcev grešnega kozla - žrtve sta tako identični. Vsi poskusi poprave naše sodobne kriminologije spominjajo na posodobljene procese sakralizacije, ki jo je potrebno ohraniti.

Čeprav se zdi čudno, pa je naša družba še vedno zmehčana in izgubljena pred pomenom svojih kaznovalnih predpisov. Zaman skuša s strategijami nadomestiti analizo ideologij, njeno dejstvo je, da je zašla v slepo ulico z nezmožnostjo izhoda. Zaman razpravljamo o žalosti, ki jo prinaša pravica kaznovanja ali subtilni načini kaznovanja, proporciji, ki nikoli ne morejo biti dokončno določeni, ali način izvedbe, zaman lahko primerjamo zaželeno učinke z doseženimi rezultati: nelagodje ostaja. Zdi se, da se ni mogoče dotakniti bistva, ki pa ga je najtežje prenašati, saj človek obdrži nekaj pomena kaznovanja kot glineni kip vsebuje nekaj boga, ki ga predstavlja. Po našem mnenju se ta izredna teža nezmožnosti nanaša na dejstvo, da kaznovalna praksa predstavlja poslednjo mero sodne funkcije, kot smo opisali zgoraj. Kaznovanje je pravica v rabljeni kapuci.

Razlage kaznovalnega sistema, ki smo ga imeli priložnost analizirati, vključno z nekaterimi, ki so resnično briljantne, v osnovi po vsem sodeč temeljijo na preventivnem in kurativnem funkcionalizmu sodnega sistema. Kaznujemo zato, ker je nekdo storil zločin, in zato, ker ne želimo, da bi storil še enega, se pravi, da želimo preprečiti, da bi nadaljeval dejanja diferenciacijske oskrunitve. Vsi argumenti o kazenskem sistemu, celo tisti, ki so najbolj širokogrudno napolnjeni s filantropičnimi predlogi, se stikajo na tem očitnem dejstvu, kot bi jih gnala neka slepa sila. Kot naključen primer navedimo Jacquesa Leautéja, ki opredeljuje štiri cilje ali funkcije kaznovanja. Te so: pokora, zastraševanje, eliminacija in poprava. Vsa znana razmišljanja o kazenskem sistemu skoraj gotovo lahko

klasificiramo v okvir enega ali drugega od teh konceptov. Vsak od njih je po našem mnenju ena inačica v invariantni armaturi sistema sodstva.

Pokora, kot nakazuje že sama etimologija, skuša doseči poravnavo s plačilom zla z zlom. Spomniti se moramo, da so kazenske izvršitve v službi kesanja, v službi trpljenja, ki je legalno dovoljeno pod krinko pomirjanja in katarzičnega očiščenja. In kljub dokazovanju o brisanju preteklosti pokora vseeno ostaja sprava v okviru javnega reda in miru, pozablja pa na prekršek. Zastraševanje je po drugi strani namenjeno strašenju in terorizaciji. Ta element je v sklopu vseh štirih gotovo najtrši, najbližji barbarskemu obnašanju, saj lahko sam zamegli moč, ki zatira, s tisto, ki povzdičuje. Eliminacija prihaja iz arzenala bioloških alibijev. Močni obstajajo, da eliminirajo šibke, prav tako kot dobro obstaja zato, da izžene zlo. Kljub prepričanosti o lucidnosti njegove moči pa vsak ve, da temelji na zmoti, saj je vselej zamegljeval gotovost z resnico. Korekcija je neuspeh končne grožnje. Drzniti si zahtevati, da drugo človeško bitje stoji pokonci, le ko se dvigne do višine svojega gospodarja, je morda znak božjih privilegijev. Z vidika običajnih smrtnikov pa je znak zaničevanja.

Vzporednice so povsod enake. Nekega dne bomo morali spoznati, da je kaznovanje tako kot ničnost predstavljeno kot zdravilo za kaos.

Z izjemo Kirscheimerja in Ruscheja, katerih delo je bilo pionirsko na tem področju, nihče ni napravil več od Foucaulta za zmanjšanje števila "zakajev" kazenskega sistema in osvetlil skrivnostnega delovanja kaznovalne intencije z demistifikacijo analize kaznovalne prakse, s čimer je pokazal na detajle dejanja kaznovanja, ki kažejo značilnosti kaznovalnega duha. Toda celo Michel Foucault in njegove izredne analize ne morejo uiti obsodbi antropološkega pristopa.

Kaznovanje je pravica v podobi njene poslednje dolžnosti. To je pravica *in extremis*, končno dejanje, poslednja možnost. Ko je kazen izvedena, pravica nima več obveznosti in niti se od nje ne pričakuje kaj takega, saj je izbira kazni, če sploh obstaja, omejena z vprašanji modalitete ali morfologije. V smislu intencije ji je bila določena le ena absolutna in brutalna zahteva: uspeti, kot je soncu zapovedano, da sije, in pljučem, da diha. Uspeti pomeni zaključiti posnemalno nasilje. Tu se pojavi drama! Kazen, že s samim dejstvom, da predstavlja kaznovanje, nujno zlo, ne more niti skleniti cikla nasilja niti ustvariti novega reda obstoja, dobrega, ki se loči od spomina na svoj

izvor. Na en ali drug način je celo kazen, ki je določena z najboljšimi nameni, da se pomika iz nostalgije v nostalgijo, usmerjena v preteklost. Tisto, kar bi lahko imenovali eksemplarično kaznovanje, ki skuša zaščititi pred zlom, ne more delovati, razen s povzročanjem še večjega zla - neke vrste ponosa, arogance in vzvišenosti. Tisto, kar bi lahko imenovali rehabilitativno kaznovanje, ki želi ljudi iztrgati zlu, mora povzročiti zlo znotraj, če se lahko tako izrazimo, nekako tako, kot posiljevalec deluje proti dostojanstvu svoje žrtve z uzurpacijo pravice do tujega telesa. Toda zlo lahko generira le zlo, tako kot nasilje pri primitivnem človeku lahko povzroči le nasilje. V zaprtem univerzumu pravice je zlo vir in baza ter podpora. Moralisti so nas poskušali naučiti ločiti med maščevanjem-kaznijo, kot jo je odkrila določena etnologija, od kaznovanja do pravice, ki je edino sprejemljivo človeško kaznovanje spričo svoje medicinske utemeljenosti. Vsako kaznovanje je zdravilo, je trdil Aristotel v svoji *Nikomahovi etiki*. Moralisti so nas že naučili obsojati maščevanje-kazen etnologov zaradi svoje arbitrarne narave in njenih zakonov recipročnosti in še posebej zaradi njenega posvečanja proizvodnji zla. Menijo tudi, da je le kaznovanje sodne pravice legitimno in legalno maščevanje, dovoljeno in storjeno v imenu dobrega, v imenu ohranitve pravice ("*ad justitiae conservationem*"). Pri tem lahko uporabimo stari princip inverzije, ki kmalu odkrije, da je kaznovanje kot tehnika ohranitve sama po sebi talec sodne pravice.

Če pogledamo natančneje, ugotovimo, da kaznovanje ne le zgreši v svojem poskusu doseči radikalni prelom z zlom, ampak uspe po malem ločiti bivanje in obstajanje, v neke vrste onesnaženju z izpustitvijo. Čeprav je opredeljeno kot sredstvo proti zlu, kaznovanje v prvi vrsti ostaja zlo v tem, da je v osnovi usmerjeno proti. Ker se vsaja v eksistenco z nasprotovanjem, kaznovanje nazaduje v indikativu zmanjšanja ali, natančneje, v procesu zmanjšanja, saj dajanje in polnost predstavljata pogoja bivanja, zato ker je bivanje konstantna obogatitev ali tudi ne. V svojem prvem pomenu ustvarjanje pomeni biti za, za življenje, za bivanje, za razširitev bivanja. Kaznovanje pa je proti, proti zlu, zlo, ki je usmerjeno proti. Zlo - nasilje, zločin, greh, kazen - torej pomeni razkroj ("*de-creation*"), če uporabimo izraz Simone Weil, to pomeni nasprotje od kreacije ali, še bolje, inverzija kreacije.

Kaznovanje ne presega zla, kot pogosto trdijo sodni procesi, ampak dejansko implicira dejst-

vo, da tisti, ki se mu preda, se preda zlu, onesnažuje in je onesnažen, je sam pomanjšan in hkrati pomanjšuje druge. Če bi kaznovanje le uporabilo svojo moč za kriminalčevo rast! A tega ne more, tako kot je etabliровано pri uveljavljanju sodne pravice. Njegovo področje ni pomiritev. Njegovo področje je vselej postavljeno med nestrinjanja, ki jih sovražimo ali vsaj želimo spraviti v red. Jasno je že, da nasprotje kaznovanju ni šibkost, anarhija ali indiferentnost, ampak rast, ustvarjanje, ljubezen, kot bomo videli kasneje.

Še več. Kaznovanje ni neljub dogodek ali muha neke maščevalne imaginacije. Izbrano je, analizirano in pripravljeno z najbolj natančnimi varnostnimi ukrepi in pozornostjo. Kaznovanje pravice je produkt racionalne pravice.

Zdaj postaja bolj jasno, zakaj pravica pri op ravljanju svoje dolžnosti kaznovanja tega ne izvaja z veseljem, razen če veselje pomešamo s pokvarjenim slavljenjem sadističnih in maščevalnih duš. In žalost, ki spremlja kaznovavno funkcijo, ne izvira, če smo natančni, iz moralnih predsodkov, iz pomilovanja ali neke vrste smrkajoče senzibilnosti. Kriza je metafizične narave. Radikalno kaznovanje dviguje tančico z nesposobnosti sodnega razuma, na kratko s človekovega razuma. Presemetljivo! Spričo te čudne moči, razuma, se človek čuti superioren živalim in poln najbolj vzvišenega dostojanstva. Toda kriza radikalnega kaznovanja brutalno zatrese mit v temeljih in namesto tega potrdi nenehno krizo razuma. Z drugimi besedami, razlogi radikalnega kaznovanja nimajo zadostnega razloga. Toliko časa, kolikor specialisti zaporov vztrajajo pri "utemeljevanju" kaznovanja na podlagi pravice, toliko časa bodo prisiljeni ostati brez zaključka.

Do sedaj smo predvsem želeli poudariti način, s katerim kaznovanje prinese rezultat: kot zvest spremljevalec pravice je kaznovanje kreativno v svoji administraciji zla kot protistrupa drugemu zlu. Kaznovanje izvaja svoj nenavadno produktiven vpliv ne le kot vzrok "protizla", principa ali fundacije. Kaznovanje *je*, je nekaj, kar obstaja. Izvedeno ali izvajano kaznovanje je enako zadanemu in dolgotrajnemu zlu. Vzrok in hkrati tudi posledica. Princip, a tudi izvor, točka v času in trajanju, a tudi črta, zavzet in osvajajoč prostor. Tako je del že obstoječe dediščine, ko se znova pojavi nova kreacija. Toda zato, ker je dediščina, ustvarja na enak način, kot vsaka nacionalna dediščina prinaša rast: s prispevkom "prisotnosti" - podpora, določilo, vir, referenčna točka, ki ji lahko dodamo ideale naših življenj, naših projek-

tov in pravil vedenja. Dediščina namreč ni le darilo; je tudi seme, vir vitalnosti, rasti, upanja, saj ne more biti reducirana na to, kar je dano; daje pomen moči, ki daje in ustanavlja. Tisto, kar se je na začetku zdelo dokaj nemogoče, je sedaj jasno. Radikalno kaznovanje je zlo, ki ga nikoli ne moremo ločiti od novega režima, ki ga generira. Četudi spremenjeno v popravo, pa kaznovalna pravica sodstva ni in nima možnosti ustvariti sveta brez zla in nasilja za novo generacijo, generacijo, ki sedanjega sveta ni poznala. Nujno se je zateči k rousseaujevski zvijači naravne dobrote, da bi spoznali, da je dediščina radikalnega kaznovanja tuja konceptom čistosti in nedolžnosti in da v osnovi ostaja model nasilja posnemanja, ki se nenehno ponavlja. V tej zadnji točki je otroška psihologija osupljivo blizu naši antropološki hipotezi. Poglejmo si to pogloblje.

Naš cilj je pokazati, da se otrok, kljub svoji notranji logiki genetičnega napredovanja, že zelo zgodaj začne učiti s posnemanjem. V ta namen se bomo omejili na problem moralnega razvoja ali, natančneje, na koncept pravice. Piagetovo enkratno delo bo naša prva referenca.¹³

Etološke korenine posnemanja pri otroku so očitno istočasno tudi korenine moralnega razvoja. "Pri pojmu sankcije nedvomno obstajajo tudi psihobiološke korenine. Udarci povzročajo nadaljnje udarce, dobrota vodi v dobroto, itd. Instinktivne reakcije obrambe in simpatije tako določajo neke vrste elementarno recipročnost, ki predstavlja polje razvoja, ki je za retribucijo osnovnega pomena." Otrok ni "po naravi" niti dober niti slab. Spomnimo se nekaj znanih primerov otrok, ki so bili zapuščeni ob rojstvu in tako brez vsakršnega človeškega vpliva. Edini del njihove človeške dediščine, ki so ga obdržali, je njihova človeška podoba, medtem ko je bilo celotno njihovo drugo vedenje popolnoma prilagojeno, konsistentno in določeno z okoljem, ki jim je služilo kot model. Toda "povprečen" otrok, ki ga v svet vpelje odraslo človeško bitje - kakšen model pa posnema on? Ukaze in pravila. "Dokler pravila ne obstajajo, je maščevanje, celo nezainteresirano, določeno zgolj s posameznimi simpatijami in tako ostaja arbitrarno: otrok ne bo izkusil občutka kaznovanja hudodelca in zaščite nedolžnega, ampak le občutek ob porazu sovražnika in zaščiti prijatelja. Vendar pa čim se pojavijo pravila..., se pojavijo tudi sodbe o krivdi, nedolžnosti in moralni "strukтури" retributivne sodne pravice. Pravila so proizvod poučevanja odraslih in jih otrok sprejema kot "sveta", zato ker ljubi in spoštuje svoje

starše in odrasle nasploh. Preko njih je "nezainteresirano maščevanje" otroka polarizirano in "postane sankcija pokore", prvi tip retributivne pravice. Tako je z intervencijo odraslih, "celo pred pojavom jezika", otrok vpeljan v sistem sankcij. Spričo njegove izredne odvisnosti od odraslih je njegovo vedenje neprestano nadzorovano in sankcionirano s karanjem in spodbujanjem, s tabuji, ukazi, kaznimi. Ker ljubi in spoštuje svoje starše, otrok sprejema reakcije odraslih kot naravne, legitimne in potrebne. Te v resnici predstavljajo "psihološko izhodišče za pojem sankcije pokore". "Koncept sankcije pokore oz. kesanja torej popolnoma izvira iz povezave dveh vplivov: individualnega vpliva, ki je potreben za maščevanje, vključno z izvedenim in nezainteresiranim maščevanjem, in družbeni vpliv, ki predstavlja avtoriteto odraslih, ki vzpostavlja spoštovanje ukazov in maščevanja v primeru zlorab."

Če povzamemo: prvo otrokovo moralo lahko opredelimo kot moralo prisile odraslih ali moralo heteronomije, nadaljuje Piaget; pojem sankcije pokore se pri otroku zdi povezan z unilateralnim spoštovanjem, ki ga kaže za avtoriteto odraslih; in končno spozna pojem retributivne pravice, njegove prve pripadnosti pravici sodstva. To unilateralno vsiljevanje je tako močno, da se mora otrok naučiti, kako se ga ubraniti, da bi se lahko razvil. Otrok v resnici kljub ukazom odraslih, proti njim in v opoziciji z njimi, počasi po svojem vzorcu, le razvije moralo solidarnosti, sodelovanja in avtonomije, v kateri prevladuje koncept razdelitvene pravice in je teza pokore modificirana v tezo reparacije in recipročnosti. Čeprav ne razširi pojma te globoke intuicije, Piaget opaza veliko otrokovo modrost, ki se pri svojem razvoju kot po nekem instinktu skuša osvoboditi jarma maščevanja. "Otrok odpuščanje postavlja nad maščevanje, ne preko šibkosti, ampak z maščevanjem 'saj ni nikoli konca' (po besedah desetletnega dečka)." Nekoliko kasneje se Piaget ponovno dotakne naše problematike in skuša odgovoriti na vprašanje, "kako lahko otroka odvrnemo od zla". S prakso zla ali prakso dobrega? Durkheim se zavzema za prvo pot pri zagovarjanju teze o kaznovanju v šoli. Piaget ga kritizira v zvezi s tem stališčem in na dolgo razlaga svoje nasprotovanje, s tem da pokaže na prednosti "samoobvladanja", to po njegovem pomeni prakso dobrega.

Kako se lahko izognemo temu, da ne opazimo presenetljive vzporednice, ki obstaja med Piagetovim odkritjem in našo lastno hipotezo? Prva lekcija, ki se je otrok nauči s posnemanjem, je

lekcija o pravici pokore. Naša družba kljub vsem svojim plemenitim in častnim namenom ni poskušala izboljšati tega prvega nauka. Da bi zagotovila otrokovo sproščenost in ga uveljavila na svojem področju od najrosnejšega otroštva dalje, mu je ponudila listino o otrokovih pravicah. Pravica kazni skuša prav gotovo biti dokončna. Obenem tudi postavlja vitalno vprašanje, kako se odvrniti od zla. Njen odgovor je, kot smo že večkrat poudarili, vselej enak: kaznovati in popraviti zlo. Z drugimi besedami, delati zlo za eliminacijo zla. "Pri izvedbi najbolj navadnega kaznovanja, pri najbolj vestnem upoštevanju legalnih oblik, vladajo aktivne sile maščevanja."¹⁴

Ni dvoma, da vzgoja in izobraževanje v zaporih ne bosta našla svoje osnovne utemeljitve v funkciji sodstva, bodisi kaznovalni ali kurativni. Ne glede na vse naše argumente je osnovni vzrok morda iskati v zanesljivo nepomirljivi združitvi primernosti oz. koristnosti med pravico in svetom (ljudmi). Star židovski pregovor to najbolje izraža: "Če iščeš svet, absolutne pravice ne boš našel. Če iščeš absolutno pravico, ne boš našel sveta."

Prevedel Igor Maver

Prevod besedila "On Prison Education", v: Lucien Morin, *On Prison Education*, Ottawa: Canadian Government Publishing Centre, 1981, str. 198-229.

OPOMBE:

¹ Glej Edward Shea, "Teaching Prisoners", *Education Canada*, poletje 1980. Na podlagi študije A. R. Robertsa, *Readings in Prison Education* (1973), avtor trdi naslednje: "Obstaja splošno pomanjkanje poročil o empiričnih študijah o korektivnem izobraževanju. Na primer, med leti 1940 in 1968 se je le šest doktorskih disertacij osredotočilo na ta predmet" (str. 40). To velja še bolj glede določnosti drugih razlogov, poleg utilitarnih, za opravičevanje vloge izobraževanja v zaporu.

² Trije teksti imajo posebno vrednost: *Mensonge romantique et vérité romanesque*, Pariz, Grasset, zbirka "Pluriel", 1979 (1961); *La violence et le sacré*, Pariz, Grasset, zbirka "Pluriel", 1980 (1972); *Des choses cachées depuis la fondation du monde*, Pariz, Grasset, 1978.

³ J. Lacan, *Écrits*, Pariz, Seuil, 1966, str. 502. Lacan pristavlja: "Torej lahko rečemo, da pomen vztraja (insists) v označevalni verigi, vendar pa nobeden od elementov verige ne sestoji (consists) iz označevanj, ki jih je le-ta sposobna v aktualnem trenutku." Prav tam.

⁴ Paul Claudel, *Réflexions sur la poésie*, Pariz, Gallimard, "Idées", 1967, str. 55-57.

⁵ Nemogoče je z navedbami strani izmeriti, koliko ta študija dolguje hipotezi Renēja Girarda. Ne gre za to, da bi bili naši sklepi brez nje drugačni, ampak naše študije sploh ne bi bilo.

⁶ Heidegger, *Kant et le problème de la métaphysique* (Kant in problem metafizike), Pariz, Gallimard, 1953, str. 266.

⁷ "La violence et le sacré, Discussion avec René Girard", *Esprit*, november 1973, str. 531.

⁸ V. Jankélévitch, *Traité des Vertus*, Pariz, Bordas, 1959, str. 423. Ta "kisik" je miloščina, nadaljuje avtor: "volja pravice je miloščina", str. 436.

⁹ Michel Foucault, *Nouvel observateur*, 30. maj - 5. junij, 1977.

¹⁰ Bossuet, *Sermon sur la justice*.

¹¹ Thomas Aquinas, *Summa theologiae*, Ia IIae, q60, art. 31.

¹² St-Exupéry, *Citadelle*, Pariz, zbirka "La Pléiade", 1959, str. 709. "In vsi so odhajali bogatejši, tako so mislili, za svoje koščke svetišča, ki pa so bili, oropani tistega, kar je bilo v njih božanskega, sedaj le odpadek."

¹³ J. Piaget, *Le jugement moral chez l'enfant* (Moralno razsojanje otrok), Pariz, PUF, 1973 (prva izdaja 1932). Vsi naslednji citati so iz tega dela.

¹⁴ M. Foucault, *Surveiller et punir* (Nadzorovanje in kaznovanje).